

lenschläger, Stærkodder (1812). En alrune udklædt som dukke er det mystiske midtpunkt for overnaturlig hændelse i B. S. Ingemann's eventyr »De underjordiske« (1820). Det allerførste H. C. Andersen fik trykt – »Røverne i Vissenberg« (Harpen 3, 1822 nr. 32) – har denne dialog:

– Hvorledes ser alrunen ud?

– Den ligner, · men i det mindre, kroppen af et lille · utyske; thi da den er spaltet, ser · det ud som om den havde tvende ben. · Den bringer jordisk lykke, alt, hvad man · vil ønske sig. Kort sagt, den er så god · som en af de såkaldte galgemænd, · det gør den samme nytte.

Albert Dam, Alrune (novelle) (23); Thit Jensen, Valdemar Atterdag 2 (1940), 150.

Dens blade ligner et søgrønt hår, og bløde fingre dens grene.

Så lønlige skrifttegn bærer dens rod,

ej mange de runer råde;

men blomstersaften er rød som blod og løser hver hemmelig gåde.

— — —

Man siger, at Gud på skabningens dag

den planted i kvindens hjerte;

thi røber den hjertets lønligste slag,

men dulmer den dybeste smerte.

Vilhelm Bergsøe, Alrunen (24).

O dunkle urt Alrune, o blomst fra galgeskygge!
· Jeg kvæles af din duft. . . Johannes Jørgensen (25). Se her, en rod som en galgemand, · en alrune; véd du, den bringer · til sin ejermand mod og frugtbarheds kraft, · skønt krum som en tyvfinger Poul Ørum (26). Hans runkne brune ansigt · furet og læderagtigt, som det vendte · med hvide tænder mod den hvide måne · lignede alrunens vildt forrevne trolddor Gert Lund (27). Dejlig er *du*, min veninde, · alrunerne dufter når du går David Stranger (28).

Da planten ikke gror nord for Alperne og dens (rodens) udseende således var ukendt for de fleste, blev solgt mange forfalskninger – lignende og/eller tildannede rødder af bl.a. galdebær (bd. 3, 254), gladiolus og sejrsløg (*Allium victorialis*). Anatomen Thomas Bartholin advarer 1657 mod denne sikkert udbredte svindel (29). En »alrune«, som o. 1650 med post kom fra Hamburg til salg i København, viste sig at være en indtørret tudse med egerod som hoved (30).

LITTERATUR: (1) 590 1,1948,150; (2) 773b 65; (3) 159 1930,64f; 488i 6.1,393 sml. 891 152; (4) 488i

6.1,393 sml. 4 1929,282; (5) 310 2,1857,146,152 (N-Jyll.); 228e 1,198,278 sml. 488j 6,92f og 488i 3,1031; (6) 499b 152; 488i 6.1,229; 228e 1,198; 614 285 (Sundevad); (7) 613 D101; 854 10,1941,95; (8) 488i 6.1, 231; (9) 310 2,1857,42,84; 488j 6,92; (10) 488i 6.1, 230f, (11) 488i 6.1,234; (12) 161 1906/23; (13) 488i 6.1,232,235; (14) 328f 1,38; (15) 690 3,905; (16) 488d 38; (17) 844 9/2 1930; (18) 488j 6,92f; (19) 488i 6.1, 233–35 sml. 308b 147 (Øverup Falst.); (20) 631 29/12 1950; (21) 466b 209f; (22) 213 147; (23) 137 61–82; (24) 63b 21; (25) 463d 9; (26) 994 34; (27) 560 9; (28) 866 10f; (29) 124 bibl. 15; (30) 159 1930, 64.

LÆGEMIDLER

Alrunen anføres i apotekertaksten 1672 (1). Vinafkog stiller smerter ved operation og giver søvn derefter (1520), destilleret vand af alrune drukket og gnedet på tindingerne virker søvndyssende (1534), planten indgår i smertestillende salve (1577) (2). Er roden kogt i vinen, gør den hurtigt berusende (3). Man skal i Øjylland have brugt alrune mod hovedpine (4).

Den knuste rod koges med byg og indgives mod svinedød (slutningen af 1500-t; 5). Roden blandes i salve for husdyrs skab (1729); anvendt mod sygdom hos kvæget (slutningen 1600-t) og hestens kværke (6).

LITTERATUR: (1) 992 1956–57,40,44; (2) 288 jf. 637 1925,13; Henrik Smid, Om urtevand 1534,134; (3) 488i 6.1,67; (4) 161 1906/23:2214; (5) 665i jf. 637 1925,13, sml. 83 311; (6) 83 47,125,213.

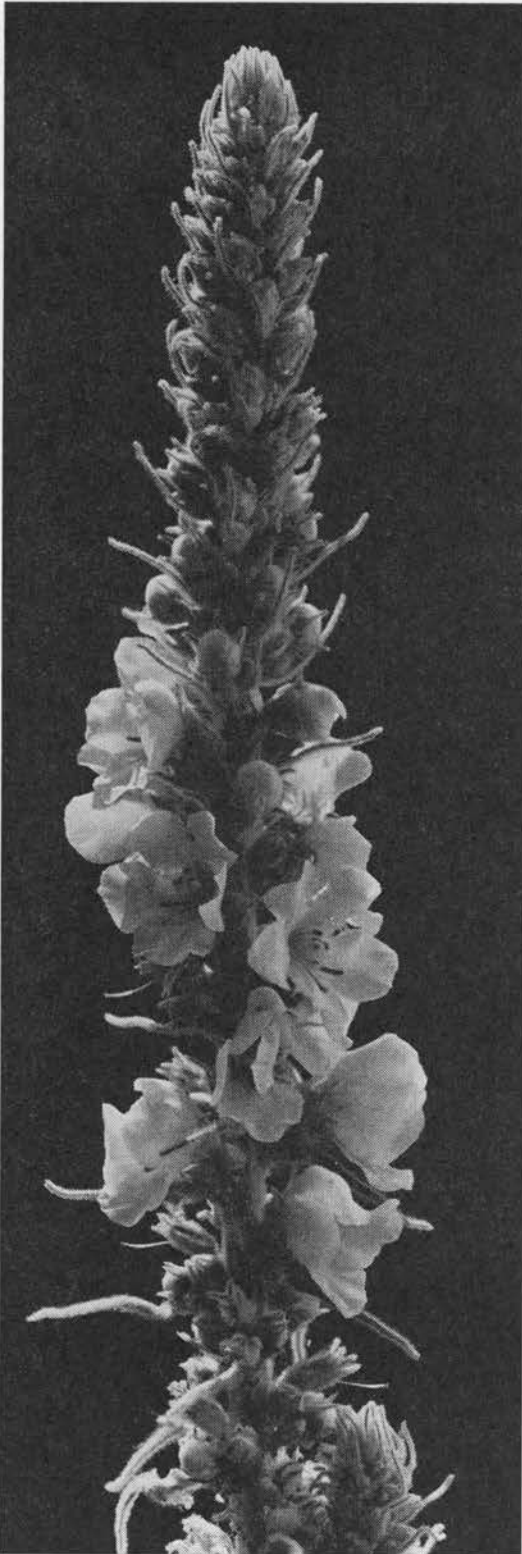
Kongelys, *Verbascum*

Høje toårige vækster med bladrosen det første år og i andet med en lang opret blomsterstand. FILTBLADET KONGELYS, *Verbascum thapsus*, er i de fleste egne hyppig på tørre marker, skrænter og ved veje, den bliver 30–120 cm høj, er tæt behåret og har i juli–august gule tragtformede, velugtende blomster. Den lignende, men mere robuste ULDBLADET KONGELYS, *Verbascum thapsiforme*, dækket af en grålig uldagtig filt har flade og næsten dobbelt så store blomster; alm. på Sjælland, MØRK KONGELYS, *Verbascum nigrum*, er i det hele mindre, de gule blomster med fem violette pletter sidder i lang tynd klase; temmelig alm. ved gårde og veje.

De to første arter (og andre) har længe været dyrket som prydplanter (1). Frøene har en meget langvarig spireevne, efter arkæologiske ud-

Kongelys flankerer hertuginde Louise Augusta af Augustenborg. Jens Juel, 1787.

gravninger er ofte fremkommet store mængder filtbladet kongelys, således ved Asmild kloster-ruin ved Viborg 1963 (2).

Kongelys o. 1530ff, *kongekærte* begyndelsen af 1500-t–1820: tørre stive stængler med blomsterstand bestrøget med eller dypet i brændbart materiale er anvendt som fakler, de lådne blade som lampevæge; forledet sigter vel til plantens »stolte« rejsning. *Lysebrand* (=lysetande) o. 1450–1867, *brandurt* 1594, bladene blev lagt på brandsår; *himmelbrand* 1596 – de gule blomster er »ilden«; *uldurt* 1596 (*uldkrud* begyndelsen af 1500-t–1678); *Vor Frues lys* 1623, *betlerlys* 1648–1821 og *stodderlys* 1648–1848, det ned-sættende forled skyldes vel de grå (»støvede«) blade. *Kongehætte* Sjælland o. 1870, *fnaturt* VLolland o. 1870, »man fik fnat af at røre ved planten«; *lammeøre* Sjælland og øerne syd for, Bornholm, *æseløre* Kgs. Lyngby, *brudelys* og *englelys* Gundsømangle, Lundtofte, *stolt Henrik* Sjælland, *provstepik* og *præstepik*, Tisvilde, Asserbo, *musegift* Ribe, *museurt* og *rottestok* Fyn, fordrev skadedyrene (se nedenfor); *topskær* Bornholm, ellers om reseda (bd. 2) (3).

LITTERATUR: (1) 697 370; (2) 829 nr. 4, 1964; Søren Ødum, Germination of ancient seeds. 1965; (3) 689 2,786–88 og 3,826; 783b.

LÆGEMIDLER

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): fortynder tykke kropsvædske, hjælper for låsmerter og fodsår, podagra, udrenser ond vædske, som skyldes kulde og fugtighed, fjerner skab. – Afskrift slutningen 1500-t (2): dekokt med *lugtersød* kan drikkes i stedet for do. af ambra (se s. 294); lægges knust på smertende lemmer eller de bades med afkoget.

Christiern Pedersen 1533: mod forstoppelse lægges den knuste plante kogt i vand eller saften blandet med pulveriseret kalmusrod på anus (51a–b), for diarré anvendes den kogte urt som omslag på anus og mælkeafkog drikkes (41b, 42b). Saften drikkes mod koldfeber = malaria (78b); på hæmorrhoider anbringes planten kogt i vin eller saften blandet med jernfilspåner (53b). Henrik Smid 1546ff (3): stiller ind- og udvortes smerter. Rødvind- eller vandafkog af roden eller destilleret vand af blomsterne drikkes mod malaria og diarré, »bugens vrid og pine«. Dekoktet og destillatet er godt for indre kvæstelser og betændte sår, lungesot og hoste. Te af urten eller blomsterne som omslag læger alle øjensygdomme, kønsorganerne, podagra, det samme gælder

destilleret vand og særlig olieudtræk af blomsterne; destillatet stiller udfæld fra rindende øjne, fordriver ansigtsrødme og »den hellige ild« (forgiftning med koldbrand eller udslæt), linned vædet dermed læger »skab, som æder om sig«.

Simon Paulli 1648, 370f: planten agtes højt på apotekerne; anvendes mod tarmluft, lindrer hæmorrhoider, smerter i lysken, smertefuld stolgang som følge af udskudt endetarm, idet man presser de kogte blomster af kongelys og kamille mod anus eller bruger kongelysblomster i klyster. Rodens saft før stængelen skyder frem drukket med malvasier skal hjælpe for malaria. Safte af blade og blomster gnides på vorter, blomstersaften fjerner rynker i panden på gamle piger. Bomolieudtræk af blomsterne er godt i smertestillende klyster.

Blomsterne anføres i farmakopeen 1772 og sælges endnu på apoteker; en slimopløsende »brystte« heraf blev og bliver drukket mod hoste (4), dekokt af bladene mod diarré og dysenteri, af blomsterne for mavekneb (1800; 5), kolik og vanskelig afføring (1837; 6) og vandladning (7), mave- og tarmkatarr (8), te af roden for tarmbrud, indre kvæstelser og krampe; planten indgår i drik for koldfeber = malaria (9).

Knuste frø kogt i vin lægges på lem hævet fordi det gik af led; kongelys er bestanddel af mælkeafkog til omslag for tandpine (9) og af de såkaldte urte- og krydderposer, der anvendes mod mange lidelser. Bladene bruges til fordelende omslag og gurglevand, på hæmorrhoider (1800; 5), for sidstnævnte lidelse drikkes afkog af blomsterne (6) eller de bades med mælkeafkog heraf (7). Roden sat på brændevin drikkes mod brok (10), kløe vaskes med te af blade og blomster (6), udslæt bades med afkog af planten (11). Knuste blade blandet med eddike lægges på brandsår (1632; 12), knuste blade med olie eller usaltet fedt på friske sår (6). – Vaskes hovedbunden med kongelysvand, får det håret til at gro (13).

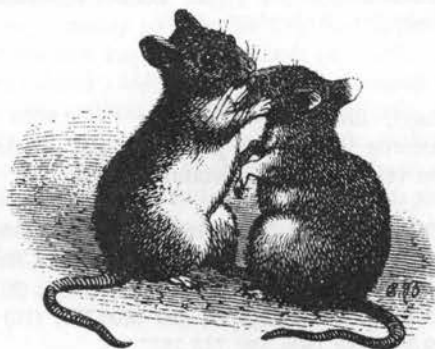
Roden modvirker hoste og lungesygge hos kvæg og heste (1798; 14), te af roden gives mod koens tuberkulose (1802; 15). Afkog blandet med salt og bølgeaske tjener til vask af kreaturers udslæt (11).

Indgår i råd for hestens lunge- og leverlidelser (1727) og dens utrivelighed, i omslag på forvridning (16); bladene lægges på hingstens hævede forhud (begyndelsen af 1800-t; 17), knuste friske blade anvendes til omslag på fornaglet hest = sømbeskadiget ved skoningen (5). Hestens hår vokser efter vask med vandafkog (17).

LITTERATUR: (1) 343 84,170; (2) 159 1922,158; (3) 841 1577,28b; (4) 925 62; 739 2,1800,113; 488 o 147; 282 5; 597 284; 304 337; 227 1908,285; 37 1927,399; (5) 739 2,113,116; (6) 718 1837,98f; (7) 32 1856,37; (8) 107; (9) 488 o 147,149,155,275; (10) 278 1934, 153; (11) 187 17f; (12) 1004 102; (13) 488g 3,189; (14) 451b 101; (15) 83 162; (16) 83 59,78,99; (17) 161 1909/3 B,46f.

MOD ROTTER OG MUS, ANDEN ANVENDELSE

»At den blomstrende plante skulle fordrive rotter og mus, har man længe nok – skrevet« (1800; 1), »nogle påstår, at blomsterne og roden fordriver rotter og mus, hvilket derimod andre nægter« (1806; 2). Rottejægere bruger den hakkede rod (1837; 3), blomster og rødder kan lægges mod mus i kornlofter, møller, bagerier etc., »de har en overordentlig afsky for denne plante, løber bort og vender aldrig mere tilbage til det sted, hvor kongelyset lå eller ligger« (1854; 4). For at værne sæden mod rotter og mus sættes en kongelysplante i et hjørne af laden (Egense ved Svendborg o. 1870; 5). Frøene kan anvendes som musegift (Ribeggen; 6).

Rotter. Fra Chr. Bredsdorff og A. Westrup: Læsning for Børn, 1873.

Gnides hænderne med plantens saft eller blomsternes og de holdes i fiskevand, kommer fiskene svømmende til og kan gribes, »men hvis det var sandt, da gjordes ikke fornødent, at man havde så stor umage med kroge, ruser, vod, glib o.a. fiskeredskaber« (1648; 7); frøene kastet i vand skal kunne bedøve fiskene (1800; 8).

Den revne rod blandet med mel feder høns og kapuner, hvis kød får en behagelig smag (1800; 8), den tørrede og malede rod givet et godt fedefoder til fjerkræ (1837; 3).

Bladene (1825) eller stænglers og blades filt kan bruges som tønner (til at slå gnister i ved ild-

Fjerkræhandlerske fra G. L. Lahde: Københavns Klædedragter. København 1830.

tænding), lunter og lysevæger (o. 1800) (9), blomsterne til at farve gult med (10), og de giver en velsmagende teerstatning (1837; 3).

LITTERATUR: (1) 739 2,116; (2) 398 1806,208; (3) 718 1837,98f; (4) 515 1,224 jf. 488 9,1888,76; (5) 250d 93; (6) 107; (7) 697 371; (8) 739 2,116; (9) 182 3,1825,353; 739 2,1800,113f; 398 1806,208; (10) 576 4,1799,395; 398 1806,208; 718 1837,98f.

OVERTRO

Lægges kongelys i båsene, bliver kørerne tossede (Jylland; 1).

Et »kongelys« (flamme) brænder over stedet hvor man kan finde et kongeløsen = nedgravet skat (2), dette har Sophus Bauditz misforstået (3):

Hvor der blomstrer et kongelys i kæmpehøjens
muld
er der gravlagt en krone af det rødeste guld.

Det tredelte lys, som blev tændt juleaften, hed i Sønderjylland »kongelyset« (4).

LITTERATUR: (1) 488f 9,1888,76 og 488g 1,116; (2) 488i 2,498; (3) 51c 72,76 sml. sværdlilje bd. 1 og trolldurt s. 62; (4) 228e 2,266.

PROSA OG POESI

Favnehøj, med blomst ved blomst, som en mægtig, mangearmet kandelaber, løftede sig kongelyset *H. C. Andersen*, Gartneren og Herskabet (1872). Bladene er tykke og filtede, grågrønne som anløbet metal, uden indskæringer i randen, blot virkende ved deres masse, tunge for øjet, en samling af vægt. De skal danne basis for blomsternes mægtige lysfy, som rager op i solen over alt det grønne med hundrede glimt i de gyldne kroner... De fægter med åben pande, enhver kan se dem ind i øjnene. Som små guld-tallerkener dækkede med støvdragernes fine skeer sidder de, en fin anretning for hver, der vil komme. Kongelysplanten er en kunstner værdig *Ths. Bartholin*. De er dejlige, når de knejser med deres lange gule lys – men deres glanstid oprinder dog, når de er ved at kaste blomsterne og bøjer sig mod jorden. Det sker ikke... i en langspunden, vemodig rytme, men i de mest fantastiske spring. De krummer sig som slanger, de placerer sig i alle den subtileste geometriske vinkler, de er uhyrerne fra Nôtre Dame, de er nedløbsrørene på frønnede italienske barokpladser, de er ydmyge supplikanter, de er trodsige forbrydere... og især i den tidlige augustskumring fortæller disse vilde former, disse flammende farver spøgelseshistorier, der får en til at gyse og grine på samme gang (1). Kongelys i sølvgrå silkefilt... bløde klude, der både er fløjl og silke *Ellen Raæ* (2).

Kongelyset rejste · hver sommer højt sin gule, lødne blomst *J. H. Smidth* (3). Natteduggen · tænder langs de hvide veje... kongelysets gyldne kærte *Viggo Stuckenber* (4), kongelys flammer i højskovens kor · som vokskærter slanke *Otto C. Fønss* (5), der står stolte kongelys · med mesingule tander *Knud Wiinstedt* (6), som kandelaber i brudehus · kongelysene prunke *Otto C. Fønss* (7); hvert kongelys sin skønne fakkeltænder · og løfter højt den over digets blomsterflor *Johannes A. Nielsen* (8) – foran grøftens sommeralter · kongelysets pragt står ydmygt tændt *Harald H. Lund* (9) Sit hoved løfter hun højt, den favre, · med foden skjult i et neg af havre. · Vejskellens range og stolte frue, · en himmelstormende solskinslue *Olaf Andersen* (10). *Johannes V. Jensen*, Kongelys (11).

LITTERATUR: (1) 64 28/8 1947; (2) 735 11; (3) 842 78; (4) 868c 67; (5) 283j 54; (6) 976 33; (7) 283b 13; (8) 646 5; (9) 561e 35; (10) 27c 28f; (11) 433s 100–05.

Overfor: Læge-ærenpris. *Flora Danica*, 1767.